

Article history: Received 25 April 2016 Accepted 9 August 2016

Değininim Durumundaki Azınlık Dillerinin Sürdürümü | Sonel Bosnalı[±]

Özet

Bir toplulumun göç sonucu azınlık durumuna düşmesi veya bir kültürün diğer kültür üzerinde egemenlik kurması sonucu ortaya çıkan “asimetrik dil değininimi” durumunda kendini gösteren diller arası çatışma, genel kanıya göre, çoğunlukla azınlık dilinin yok olmasını doğurur. Oysa çok dilliliğin farklı biçimlerde düzenlendiği bazı ülkelerdeki örnekler, dengeli ilişkinin her zaman çatışmasızlığı; dengesiz ilişkinin de her zaman çatışmayı beraberinde getirmediğini göstermektedir. Değişik türdeki dil değininimi sabaharından oluşturulan örnekleme üzerinde yapılan gözlem, “iki değışkeli” modelin azınlık dillerinin sürdürümü için elverişli bir ortam olabileceği varsayımını desteklemektedir.

Anahtar Sözcükler: dil değininimi; çok dillilik; iki değışkellik; azınlık dilleri; dil sürdürümü; dil ölümü.

Giriş

Dillerin yok olması veya ölümü modern dönemde ortaya çıkan yeni bir hadise değildir; çok eski tarihlerden günümüze kadar çok sayıda dil yok olmuştur. Sümerce, Eski İbrance, Eski Mısır dili gibi dönemlerinin en önemli dilleri olmuş olan bazı diller günümüzde sadece yazıtlarda kalmıştır. Diğer taraftan, Latince gibi Avrupa'nın en yaygın dili, neredeyse bütün işlevlerini yitirerek günümüzde sadece dini ayinlerde kullanılan bir dile dönüşmüştür. Hiçbir kalıntı bırakmayan bazı dillerin ise sadece adları günümüze kadar bir şekilde gelmiştir. Bu konuda geliş güzel bir araştırma bile, bu durumda yüzlerce ölü dil olduğunu göstermektedir. Bunun yanında, bazı diller var ki bunlar, ne bir kalıntı ne de bir ad bırakmadan yok olup gitmişlerdir. Bu tür dillerin sayılarının çok daha fazla olma ihtimali yüksektir. Bu bakımdan aslında tarih boyunca kaç dilin yok olduğu bilinmemektedir. Tarihte olduğu gibi günümüzde de diller yok olmaya devam etmektedir. Ancak bu sürecin giderek hızlandığı ve yüz yıl içerisinde yaklaşık 5000-6000 dilin yarısından fazlasının yok olacağı iddia edilmektedir (Hagège, 2000: 9). Hatta bazıları bu oranı %90'lara çıkarmaktadır. Dillerin hızlı bir şekilde bu denli yüksek oranda yok olması tabii ki büyük bir felakettir.

Dillerin ölümüne yol açan olgular çok çeşitlidir. Bununla birlikte, en önemli nedenlerinden birinin dil değininimi (language contact) olarak ifade edilen

[±] Dr Sonel Bosnalı, Namik Kemal University, Tekirdag, Türkiye. E-posta: sbosnali@nku.edu.tr

Not: Bu yazı 1st International Conference Endangered Languages: Crimean Tatar and Other Turkic Languages in Ukraine konulu konferansta (2014, Kiev) İngilizce sunulan “Maintenance of Minority (Local) Languages in the Case of Contact” başlıklı bildirinin Türkçe sürümüdür.

toplum-dilsel hadise olduğu konusunda çok ciddi veriler bulunmaktadır. Gerçekten dil değişiminin düzenek kaydırımı (code switching), düzenek karışımı (code mixing) gibi yapısal düzlemde görülen etkilerinin yanında, bunlardan çok daha önemli olan, dil değiştirimi (language shifting) hadisesi de vardır. Dilin statüsü ve toplum-dilsel konumuyla, dolayısıyla doğrudan dilin var olması veya yok olmasıyla ilgili olan bu hadise değişim durumundaki dillerden birinin ölümüne yol açabilen bir süreçtir. Diğer taraftan, değişim durumunda tehlikeye giren dilin her zaman azınlık dili olacağı konusunda neredeyse mutabakat vardır.

Değişim durumundaki azınlık dillerin sürdürümü konusunun ele alındığı bu çalışmada çok dilli bir ortamda değişim durumunda bulunan azınlık dillerinin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaları kaçınılmaz bir son mudur? sorusu tartışılmaktadır. Bunun için, dil değişimi ve iki dillilik çerçevesinde oluşmuş varsayım ve kuramlar ele alınarak, çok dilliliğin farklı düzenlendiği sahalardaki durumlar göz önünde bulundurulacaktır. Çalışmada iki/çok dilliliğin her zaman çatışmaya yol açmayacağı; değişim durumundaki dillerin, dil pazarında işlevlerin paylaşıldığı bir uzlaşma durumunun söz konusu olduğu iki değışkeli (diglossia) bir düzenleme kapsamında varlıklarını sürdürebileceği varsayımı ileri sürülecektir.

Kapsamı itibariyle, toplumdilbilimin “çok dillilik”, “dil değişimi”, “dil düzenlemesi (dil politikaları)” ve “dil ölümü” konularını ilgilendiren bu çalışmanın ilk bölümünde, öncelikle dil ölümü konusuna değinilerek dil ölümünün farklı biçimleri ve nedenleri ele alınacaktır. Diğer taraftan, çok dillilik kapsamında iki dillilik ve dil değişimi kavramları kısaca değerlendirildikten sonra, değışik biçimleri göz önünde bulundurularak çok dilliliğin düzenlemesi ve olası sonuçları değerlendirilecektir. Son bölümde ise, çatışmacı yaklaşıma alternatif bir yaklaşım olarak ele alınacak olan iki değışkellik durumunun azınlık dillerinin sürdürümü için bir çözüm olup olamayacağı tartışılacaktır.

Dil değinimi ve dillerin yok olma tehlikesi

Hagège (2000: 87-89), doğuştan konuşurlarını kendiliğinden yenileyen toplumun dilini *yaşayan dil* olarak tanımladıktan sonra, ölü dili de, “konuşurlarının dil bilgilerini yetersiz olarak gelecek kuşaklara aktardığı, onların çocuklarının da konuşma becerilerini giderek daha az seviyede aktardığı için ana dili kullanım becerisinin tamamen kaybolduğu topluluğun dili” olarak betimler. Diller *dönüşüm*, *ikame etme* ve *yitim* olmak üzere üç değışik yolla yok olurlar. *Dönüşüm* yoluyla ölüme örnek olarak, Latincenin Roman dillerine, Eski Türkçenin de farklı Çağdaş Türk Dillerine değışmesi gösterilebilir. Ancak Hagège (2000: 87-89), bu tür durumları dil ölümü olarak değerdendirmez. *İkame* yoluyla ölüm; “daha önce herhangi bir grubun tek dili olarak varlığını sürdüren bir dilin dışarıdan gelen bir yabancı dilin hem yapısal özelliklerini hem de sözcüklerini alarak, onunla karışması ve tamamen farklı bir dile dönüşmesidir. Bu duruma Pidjin ve Kreol dilleri örnek olarak verilebilir. *Yitim* olarak adlandırılan üçüncü ölüm yolu ise, bir dilin konuşurlarının tamamen ortadan kalkması, yok olmasıdır.

Dillerin yok olmasını tetikleyen nedenleri ise Hagège (2000: 119); “fiziksel”, “sosyoekonomik” ve “politik” olmak üzere üç ayrı kategoride ele alır. Ancak bunları fiziksel/ani ölümler ve kültürel/yavaş ölümler olarak iki başlık altında toplamak da mümkündür.

Fiziksel nedenler arasında; doğal afet, soykırım, salgın ve göç gibi alt guruplar bulunmaktadır. Ciddi tehlike, aşırı baskı ve ölüm tehdidi karşısında “hayatta kalma stratejisi” çerçevesinde bir dil grubunun toplu olarak bir dili aniden terk etmesi yine bu kategoride değerlendirilir. Fiziksel ölüm çerçevesine giren bir diğer hadise de toplu sürgünlerdir. “Ani ölüm” olarak da adlandırılan bu tür ölümleri engellemek için alınabilecek önlemler var olmakla birlikte, çok sınırlı ve çoğu zaman etkisiz kalmaktadır. Fiziksel ölümler demek ki dillerin doğal yaşam ortamlarının yok olmasıyla ilgilidir.

Kültürel/yavaş ölüm” olarak adlandırılan diğer ölüm şekli ise, kitlesel yok olmaya bağlı olmadan, kültürel değişim yoluyla gerçekleşen dil ölümleridir. “Kültürel asimilasyon” olarak da adlandırılan bu yok olma biçimi, bir toplumun göç sonucu azınlık durumuna düşmesi veya bir kültürün diğer kültür üzerinde askeri, ekonomik ve siyasal egemenlik kurması sonucu ortaya çıkar. Kültürel değişime bağlı olarak belli bir süreç içerisinde gerçekleşen bu tür ölümler en yaygın dil ölümleri olarak sunulmaktadır. Ancak daha yakından bakıldığında birbirinden çok farklıymış gibi görünen bütün bu durumların ortak bir özelliği göze çarpar: ayrı ayrı dilleri konuşan toplulukların tek bir siyasal iktidarın yönetimi altında aynı coğrafya ya da topraklarda yaşamak durumunda olması. Diğer bir ifadeyle, farklı dillerin tek bir siyasal güç denetiminde bulunan bir coğrafyada birlikte var olmalarıdır. Farklı dil topluluklarının birlikte yaşadıkları, iki/çok dillilik olarak da tanımlanan bu tür durumlarda mevcut dillerin birbirleriyle farklı seviyelerde ilişkileri söz konusudur. Bütün bu farklı durumların ortak özelliği ise dil değinimi olarak adlandırılan olgudur. Bu çerçevede akla gelen sorular şunlardır: Kültürel dil ölümlerinin temel sorumlusu, dil değinimi midir? Diğer bir deyişle, dil değinimi durumunda dil ölümü kaçınılmaz mıdır?

Ferguson (1959) ve Fishman (1965)’in iki değişkelilik modeli dillerin barışçıl bir ortamda var olabileceğini savunur. Diğer taraftan, Martinez (1997: 95) başta olmak üzere, iki dillilik modeli savunucuları, “her dil değiniminin çatışmaya dönüşmediğini ve dil ölümüne yol açmadığını” ileri sürerler. Ancak Katalanca sahasında çalışan toplumdilbilimciler (Ninyoles, 1976) bu modeli aşırı barışçıl bulup, “dil çatışması” modelini savunmuşlardır. Daha sonra Oksitanca ve Korsika üzerine çalışan Fransız dilbilimciler (Aracil 1965, Marcellesi 1981, Calvet 1987) tarafından da benimsenen bu modele göre, azınlık dili ile egemen dil arasındaki ilişki sistematik olarak çatışmacıdır ve bu çatışma üst dilin baskısı altında olan alt dilin uğrayacağı bir yitim süreciyle son bulur.

Yukarıda yöneltilen soruya cevap verebilmek için, öncelikle iki/çok dillilik ile dil değinimi olarak adlandırılan durum ve olgular üzerinde daha ayrıntılı bir inceleme yaparak bunların farklı biçimlerine göz atmak gerekir.

İki dillilik ve dil değinimi

İki veya daha çok dilin, aynı coğrafyada, aynı toplumda birlikte var olma durumuyla ilgili olan dil değinimini, Weinreich (1953), “iki dilin aynı anda birlikte bulunmasının bireyin dilsel davranışlarını etkilediği her türlü durum” olarak tanımlar. Dubois’ya göre ise dil değinimi, “iki dilliliğe yol açan somut bir hadisedir” (Dubois vd, 1973). Her ne kadar dil değinimi ile iki dillilik kavramları arasında bir çağrışım, bir ilinti söz konusu olsa da, bu iki kavramı birbirinden ayırmak gerekir. Bunun için ise öncelikle “bireysel” iki dillilik ile “toplumsal/kitlese” iki dillilik arasında bir ayrıma gidilmelidir.

İki dilliliği Marcellesi (1981: 5), “bireyin iki veya daha çok dili akıcı bir şekilde kullanma yeteneği; iki veya daha çok dilin resmi dil olarak tanındığı bir ülkenin politikası; iki dilin eşit bir şekilde edinimini amaçlayan eğitim sistemi” olarak tanımlar. Toplumsal (kitlese) iki dilliliği ise; “bütün bir toplumun iki ya da daha çok dil sistemini kullanması” olarak tanımladıktan sonra, “birkaç bireyin değil, bütün bir toplumun veya toplumun önemli bir bölümünün, söz konusu toplumda birlikte var olan dilleri öğrenmek ve kullanmak zorunda kaldığı durum” olarak açıklık getirir. Ayrıca, “dillerden herhangi biri sadece okullarda öğrenilip, yetişkinlerin normal yaşamında, çocukların okul dışındaki etkinliklerinde ve gerektirdiği dil kullanımlarında bir rol oynamıyorsa, burada “toplumsal iki dillilik” söz konusu değildir” şöyle bir ilave yapar: (Türkiye’de iki dilli okulların bulunması gibi). Buradan anlayacağımız, iki dilliliğin sadece bireysel dil davranışlarını değil, aynı zamanda bütün toplumun veya toplumun bir bölümünün dilsel davranışlarını etkileyebileceğidir. Yani dil değinimi birey temelinde ele alınabileceği gibi toplum temelinde de değerlendirilebilir. İster bireysel ister toplumsal açıdan bakılsın, dil temasının niteliği ve boyutları iki dilliliğin niteliğine göre şekillenir. Bundan dolayı öncelikle farklı düzenlemelere bir göz atmak faydalı olacaktır.

Çok dilliliğin düzenlenmesine yönelik dil politikaları

Dünyada çok dillilik oldukça yaygın bir durumdur; hatta istisna olan durumun tek dillilik olduğu konusundaki fikirlere katılmamak mümkün değildir. Böyle olunca da, iki dilliliğin düzenlenmesinin, planlanmasının da çok farklı biçimleri mevcuttur. Bu açıdan iki dillilik modellerini ilk aşamada, “dengeli” ve “dengesiz” olmak üzere iki ayrı kategoride değerlendirmek gerekir.

Eşit konumu, eşit statüsü, eşit işlevleri dolayısıyla eşit sosyo-ekonomik getirileri bulunan dillerin her biri hiçbir sınır gözetmeksizin kullanılabilir. Burada çok dillilik resmen tanınmış ve bunun gereği olan yasal düzenlemeler ve uygulamalar söz konusudur. Bu tür çok dillilik, bireysel, bölgesel ve ulusal olmak üzere üç ayrı temelde düzenlenmektedir. Bireysel temelde çok dillilik durumunda, ülkenin resmi dili olarak tanınan birden çok dil, ulusal sınırların tamamında geçerlidir. Birey bu dillerden seçtiği herhangi birini veya isterse hepsini, konuşmakta özgürdür. Devlet, bireyin seçtiği bu dilde ona hizmet vermekle yükümlüdür (Kanada). Bölgesel temelde çok dillilikte, her bölgenin farklı bir resmi dili vardır. Söz konusu bu resmi dilde konuşmak zorunda olan

birey, ülkenin diğer dillerini konuşmakla yükümlü değildir. En yaygın düzenleme olan bu modele, İsviçre en iyi örnektir (Almanca, İtalyanca, Fransızca, Romanş). Bu tür durumlarda, her bölge tek dilli olduğu için aslında dil değinininin söz konusu olmadığı; bundan dolayısıyla da çatışmanın yaşanmadığı ve dillerin ölüm tehlikesiyle karşılaşmalarının zor olduğu ileri sürülür. Ulusal temelde çok dillilik durumunda ise, bireysel sistemde olduğu gibi, ulusal sınırlar içinde konuşulan bütün diller resmi dil olarak tanınmıştır; ancak burada, toplumun tamamı bu dilleri konuşmakla yükümlüdür. Yani birey seçtiği dili değil, resmi dillerin tamamını bilmek durumundadır.

Dengesiz diller ilişkisi durumunda, çok dillilik resmen tanınmamaktadır ve toplum genellikle tek dilli olarak tanımlanmaktadır; en azından böyle olması arzulanmaktadır. Dolayısıyla, yönetim, toplumun tamamına, ana dilleri ne olursa olsun, tek bir dil dayatmaktadır. Birey ve toplum bu dili kullanmak durumundadır. Dayatılan bu dil, duruma göre farklı olabilmektedir. Bu dil, ülkede konuşulan dillerden herhangi biri olabilmektedir. Böylece, dayatılan dil, resmi dil veya milli dil olarak tanımlanmaktadır. Yerel dil veya lehçe olarak adlandırılan diğer dillerin ise, resmi bir konumu ve işlevi bulunmamaktadır (Türkiye, Fransa). Söz konusu dil, ülkede konuşulan dillerden farklı bir dil, yani yabancı dil de olabilmektedir. Daha çok eski sömürge ülkelerinde ve Afrika'da görülen bu modelde dayatılan dil, genellikle, İngilizce ve Fransızca gibi sömürgeci ülkelerin resmi dilleridir. Burada asıl amaç, toplumu çok dillilikten “kurtarmak” ve tek dilli bir toplum haline getirmektir. Yani buradaki çok dillilik “geçicidir”. Bu tür durumları, aslında iki dillilik olarak tanımlamak doğru değildir. Zira iki dillilikten söz edebilmek için aynı konumdaki dillerin her türlü koşullarda ve her türlü alanda, hiç bir sınır ve kısıtlama olmaksızın kullanılabilmesi gerekmektedir. Oysa bu durumda, dillerin konumları farklıdır (yerel dilin resmi konumu yoktur), işlevleri farklıdır ve yerel diller bütün sosyal alanlarda kullanılamamaktadır. Dolayısıyla, adil bir ilişki söz konusu değildir. Bu tür durumların en belirgin özelliği, siyasal iktidarın desteğini almış bir “üst dille” her türlü destekten yoksun, hatta bazen siyasal iktidarın baskısına maruz kalmış, bir “alt dil” arasında gerçekleşen dengesiz (adil olmayan) bir dil değinimi hadisesinin yaşanmasıdır. Dengesiz dil değinimi dil ölümlerine yol açan en önemli hadiselerden biri olarak değerlendirilir. Gerçekten, üst dilin egemenliği karşısında baskı altında kalan azınlık dili, ölüm tehlikesinin başladığı andan, ölümün gerçekleştiği ana kadar oldukça uzun bir yok olma sürecine maruz kalmaktadır.

“Dil çatışması” ve iki değışkelilik (diglossia)

Özellikle Katalan ve Oksitan dil sahalarında çalışan Avrupa dilbilimcilerine göre değinin durumundaki diller arasında rekabet kaçınılmazdır ve bu dillerin dengeli bir birlikteliği mümkün değildir. Var olan birliktelik, egemen bir dil (İspanyolca ve Fransızca) ile egemenlik altında bulunan bir dilin (Katalanca, Oksitanca) sorunlu birlikteliğidir. Ve böyle bir egemenlik ortamında, kaçınılmaz olarak dengesizlik, istikrarsızlık, çatışma ve ikilem söz konusudur. Gerçekten bu

durumda ya egemen dil, egemenlik altında olan dilin yerine geçecek (tarih en güçlü olasılığın bu olduğunu gösteriyor) ya da egemenlik altındaki dilin konuşurları direnerek dillerinin normalizasyonunu gerçekleştireceklerdir (Boyer, 1996: 93; Kremnitz, 1981).

Hagège (2000: 92) dil değişimini iki dil arasındaki “savaş” olarak niteler: “değişim durumundaki iki dil gerçek anlamda bir savaşa girer. Bu savaşta iki dilin kullandığı silahlar birbirinden farklıdır. Birinin hâkimiyetinin son bulduğu diğerinin ise hâkimiyetinin yayıldığı iki dil arasında gerçekleşen ve silahların adaletsizce dağıtıldığı bir mücadeledir”. İki veya daha çok dilin temas halinde olduğu durumlarda; dillerden birinin toplum tarafından kullanılmayıp diğer dilin (bu her zaman egemen dildir) tercih edilmesi sonucu, bu ikinci dil bütün alanlara yayılmaya ve gelecek kuşaklara aktarılan tek dil olmaya başladığı zaman, birinci dil için ölüm kaçınılmaz olur (Dal Negro, 2004: 48). Dil değişimi çerçevesinde dil ölümü süreci farklı aşamalar içerir. Baskı aşaması (domination) olarak nitelendirilen birinci aşamada; “yukarıdan aşağıya”, “aşağıdan yukarıya” veya “yönsüz” baskılarla¹, topluma egemen dilin kullanımı dayatılır. İki dilliliğin ortaya çıktığı ikinci aşama; topluluğun eski dilini anlayabildiği, ancak yeni dilini daha iyi kullanmaya başladığı safhadır. Daha sonra, iki dilliliğin hızlı bir şekilde düşüşe geçtiği ve eski dilin yerini yenisine bıraktığı geçiş dönemi bulunur. Bu aşamada, genç kuşak yeni dilinde iyice ustalaşır, kendini onunla tanımlar ve ihtiyacını karşılamak için birinci dilinin gereksiz olduğunu fark eder. Bu aynı zamanda eski dilin kullanımında utanmayı beraberinde getirir. Ev dışında çocukların eski dil kullanımından vazgeçtikleri aşama “işlevsizleşme” (minoration) olarak bilinir. “Evcilleşme” (devernakularizasyon) aşamasında ise ev içi kullanımda yeni dil tercih edilmeye başlanır. Ve son olarak, anne-babaların çocuklarıyla eski dillerinde daha az konuşmaya başladıkları ve dilin aktarımının kesintiye uğradığı “azınlıklaşma” (*minorization*) süreci başlar. Bir kuşak içinde, bazen 10 yıllık bir sürede, aile içi iki dilli durum, tek dilliliğe kayabilir ve dil ölümü söz konusu olabilir (Crystal, 2007: 97-99).

Çatışmacı yaklaşımın öngördüğü bu senaryo bütün dengesiz dil değişimi durumlarında karşılaşılan bir durum mudur? Çok dilliliğin farklı biçimlerde düzenlendiği bazı ülkelerdeki örnekler, örneğin *iki değişkeli* model, öyle olmadığını göstermektedir.

İki değişkellik: uzlaşsal dil değişimi?

İki değişkellik ve iki dillilik 19. yüzyıldan itibaren birbirinden ayrılmıştır. İki değişkellik terimini ilk olarak 1884 yılında Roidis, Modern Yunan toplumunda diyalektlerinin rollerini açıklamak için kullanmıştır. Psichari bu terimi Çağdaş Yunanistan’da iki farklı değişkenin (diyalektin) aynı anda kullanılmasını adlandırmak için kullanır: bunlardan biri halkın günlük hayatta kullandığı

¹ “Yukarıdan aşağıya baskı”: siyasal, ekonomik ve kültürel anlamda teşvik, tavsiye veya hükümetçe getirilen kanunlar; “aşağıdan yukarıya baskı”: toplum içindeki moda ve arkadaş grubu baskıları; “yönsüz baskı”: kısmen tanınan ve anlaşılabilir sosyopolitik ve sosyoekonomik faktörler arasındaki etkileşimin sonucu doğmuş baskılar (Crystal, 2007: 97).

Demotik lehçesi, diğeri ise daha arı olarak bilinen ve okul ve kurumların dili olan Katharevusa lehçesidir. Daha sonra, Edebi Arapça ile Lehçesel Arapçanın işlevlerinin farklı olduğu Tunus, Cezayir ve Fas örneklerinde olduğu gibi, bir dilin farklı lehçelerinin farklı işlevlerde kullanıldığı benzer birçok durumun olduğu görülmüştür. Ferguson, dört farklı iki değişikli durumdan (Yunancanın lehçeleri, Arapçanın lehçeleri, Haiti’de Fransızca ve Kreol, İsviçre’de Almancanın iki farklı değişikliği) hareket ederek, iki değişiklik için şart olduğunu ileri sürdüğü dilsel ve toplum-dilsel bazı ölçütler ortaya koymuştur (Ferguson 1959).

Dilsel bakımdan “üst değişke” ile “alt değişke” arasında gramer ve sözcük seviyesi bakımında farklılıklar vardır. Toplum-dilsel açıdan ise 6 ölçüt bulunmaktadır. Öncelikle kullanım alanları ve işlevler bakımından diller arasında bir bölüşüm söz konusudur. Ayrıca bu diller arasında üst dilin alt dile göre daha itibarlı olduğu hiyerarşik bir ilişki bulunmaktadır. Üst dilin edebi kullanımı bir diğer önemli ölçüttür. Edinim ölçütüne göre ise, üst dil okulda, alt dil de doğal olarak ailede öğrenilir. Standartlaşma ölçütüne göre, üst dil yüksek derecede standartlaşmış iken, alt dil ise farklı değişkelere sahiptir. Son olarak, iki değişikli durumlar nispeten duragandır. Ancak toplumun maruz kaldığı bazı sosyal, ekonomik, politik ve kültürel değişimlere paralel olarak bu durum evrilebilir. Bu evrilme üç muhtemel yönde olur: iki değişikli durumun sürdürümü, üst dil ve alt dilin tek ve aynı değişke gibi görüldüğü bir benzeşme (konverjans) ve iki lehçeden birinin diğeri elimine etmesi (substitution).

Ancak Fishman (1965) dil ile lehçe arasında ayırımın zor, çoğu zaman da keyfi olduğundan hareket ederek, iki değişikli durumun farklı dillerin farklı lehçeleri arasında da mümkün olabileceğini savunmuştur. Böylece iki değişikli bir toplumda iki farklı dilin işlevsel dağılımı olarak tanımlanmıştır. İki dil arasındaki bu işlevsel dağılım, biri yazı dili diğeri konuşma dili olarak özetlenebilir (Gumperz, 1962).

Daha sonraki yıllarda, iki değişikliklik üzerine yapılan giderek artan çalışmalar, ikiden fazla dile bağımlı olarak işleyen toplulukların olduğunu ortaya çıkarmıştır. Üç değişikliklik (*Triglossia*) olarak adlandırılan bu tür toplulukların sayısının azımsanamayacak kadar çok olduğu belirlenmiştir. Örneğin Tunus’ta işlev dağılımı “Fransızca, Klasik Arapça ve Lehçesel Arapça” arasında gerçekleşmektedir. Korsika’da Korsicanın yanında Fransızca ve Toskan dilleri kullanılmaktadır (Marcellesi, 1978). Piémont’da, Piémont dili, Provensal ve İtalyanca arasında yine bu tür bir işlev bölüşümü belirlenmiştir (Lafont, 1971).

Bununla birlikte, bazı ülkelerde bu sayının dörde çıktığı bile görülmektedir: Fas’ta “Klasik Arapça, Çağdaş Arapça, Fransızca ve Berber dilleri arasında bir işlev bölüşümünün olduğu bilinmektedir. Diğer taraftan, Afrika’nın birçok bölgesinde dört değişikliklik (tetraglossia), yaygın bir dil durumudur. Örneğin Zair’de, yerel dil olan Togbo’nun yanında, bölgesel dil olan Kikongo dili, ulusal dil olarak kullanılan Lingala ve eğitim dili işlevinde Fransızcanın değinimi söz konusudur.

Sonuç olarak iki değişkelilik, bir toplumda iki veya daha fazla dil veya lehçenin farklı işlev ve alanlarda kullanıldığı dil durumu olarak genelleştirilebilir. Bu durumun bir diğer önemli özelliği dillerin hiyerarşik bir ilişki içinde olması ve bu durumun bir uzlaşa çerçevesinde uzun süreli bir durağanlık göstermesidir.

İşlev bölüşümü kapsamında dillerin sürdürümü

“Her iki değişkeli durum mutlaka dil çatışmasına yol açar mı?” sorusuna Kremnitz olumlu yanıt verirken, F. Vallverdu’nun yanıtı olumsuzdur. Ona göre “iki temel iki değişkelilik türü vardır: yansız (nötr) ve çatışmacı”. Birinci durumda dil çatışması ideolojik anlamda nötralize edilmiştir (etkisizleştirilmiştir)” (Vallverdu, 1979).

Özellikle Malinowski’nin ilkel toplumlarda dillerin işlevleri üzerine yaptığı çalışmalara paralel olarak, Gobard (1976), herhangi bir kültür bölgesinde kullanılan dil hangisi olursa olsun dört tür dil olduğunu ileri sürer. Bunlardan ilki, sadece spontane iletişimlerde kullanılan gündelik/yerel (vernaküler) dildir. İkinci dil türü, çoğu zaman okulda yazmasını öğrendiğimiz araçsal (vehiküler) dildir. Bunun yanında, sözlü ve yazılı gelenekleri, kültürü içinde barındıran, böylece geçmişe göndermede bulunarak kültürel değerlerin devamını sağlayan kültür (referander) dili bulunmaktadır. Ve nihayet, kutsallıkla ilgili olan ve bazen anlaşılmaz olan mitik dili eklemek gerekir.

Bundan hareket edilerek dilin gündelik, araçsal, kültürel ve mitik olmak üzere dört temel işlevinin olduğu ileri sürülür. Bu dört temel işlev tek bir dil tarafından yerine getirilebileceği gibi, farklı lehçe ve diller tarafından da yerine getirilebilir. Yani bu dört temel işlevin her biri, dillerden veya lehçelerden biri tarafından da üstlenilebilir.

Mackey 40’lı yıllarda Akadya’da yaptığı araştırmada, buranın dil durumunu *dört değişkeli* olarak niteler. Gerçekten Akadcanın² bir lehçesi, ev ve yöre dili olarak gündelik dil işlevini yerine getirirken, okulda öğrenilen ve iş yeri ve şehirlerde iletişim dili olarak kullanılan İngilizce araçsal dil işlevini yerine getirir. Diğer taraftan, Akad kültürü geleneklerine ve geçmişine atıf yapmak için yazılı Fransızca kullanılırken, mitik işlevinde ise ibadet ve dua dili olan Latince kullanılmaktadır (Mackey, 1989: 36).

Alzas dili üzerine yaptığı bir çalışmanın sonucunda Tabouret-Keller, “bir dilin kullanımı diğer dilin kullanımını ortadan kaldırıyor mu?” sorusuna önce “elde ettiğimiz sonuçlara göre cevap hayır” diye yanıt verir. Daha sonra ise, “bütün alanlarda Fransızca kullanımı dışlanmazken, özellikle okullar olmak üzere resmi kurumlarda Alsaz dilinin nadiren işlev bulabildiğini, ancak bunun Alsaz dilinin diğer alanlarda kullanımını yok etmediğini belirtmektedir (Tabouret-Keller, 1981: 61).

Sophie Alby ve Isabelle Léglise’in Fransız Güyan’ında yaptıkları çalışmalar, 30 kadar dilin temas halinde olduğu bu bölgede, toplumun çok dilliliğe mükemmel bir biçimde uyum sağladığını göstermektedir. Genel olarak bölgeden bölgeye değişen beş iletişim dili bulunmaktadır: Kreol, Fransızca,

² Akadlar, Kanada’nın Quebec bölgesinin tümüyle dışında yaşayan, Fransız asıllı ayrı bir gruptur.

Nenge, Sranam tongo ve Portekizce. Hatta bir köyde (Awala) ana dili olarak kullanılan Kalina dilinin yanında beş dil daha konuşulmaktadır. Yine bu araştırmalara göre çok dillilik her zaman çatışmayı beraberinde getirmemektedir (Alby, 2005).

Aynı şekilde İran'da Azerbaycan Türkçesi üzerine yapılan çalışmalar da İran'da ilginç bir iki değışkeli durumun varlığını göstermektedir (Bosnalı, 2007). Beş dilin temas halinde bulunduğu yaklaşık 100 000 nüfuslu Salmas şehrinde, diller farklı işlevlerde kullanılmaktadır. Şehrin bütün tabelalarında gördüğümüz ülkenin tek resmi dili olan Farsça, yazı dili olarak ve resmi alanlarda kullanılmaktadır. Türkçe ise şehirdeki farklı dil grupları arasında araçsal dil olarak kullanılırken, diğer üç dil (Kürtçe, Ermenice ve Asurice) topluluk ve ev içi iletişim dili, yani gündelik dil işlevindedir. Burada Türkçenin hem araçsal hem de gündelik işlevinde kullanımı tamdır. Sürdürüm ölçeğı de yine 1, yani tam bir sürdürüm söz konudur.

Ancak Türklerin önemli bir oranını (%30) oluşturduğu yaklaşık 10 milyon nüfuslu Tahran'da durum biraz farklıdır: burada önemli bir orandaki Türk nüfusu tarafından sadece gündelik dil işlevini yerine getiren Türkçe (0,85), araçsal işlevini Farsçaya devretmiştir. Bununla birlikte, Türkçe gündelik işlevde kullanılan tek dil olmaktan çıkmaya başlamıştır (0,56); zira Türkçenin yanında artık Farsça da kullanılmakta ve hatta sadece Farsça kullanan bir kesim bile bulunmaktadır (0,25).

Yine İran'da Tahran'ın 100 km güney-batısında dört dilin temas halinde olduğu Halacistan bölgesinde, Farsça, Azerbaycan Türkçesi, Halaçça ve Farsçanın bir diğer lehçesi arasında aynı türden bir dil durumu söz konusudur. Ancak buradaki durum Salmas'dakinden biraz farklı olup daha çok Tahran'daki duruma benzemektedir. Yaklaşık 20 000 konuşuru olan Halaçça gündelik işlevini sürdürmekle birlikte (0,7), bu işlevde Farsçayla rekabete girdiğı görülmektedir. Zira önemli oranda Halaç evlerinde Farsça da (%70) kullanılmaktadır. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, Halaçların %30'u artık evlerinde Halaçça konuşmamaktadır (Bosnalı, 2012). Salmas ile Tahran Türklerinin dil davranışları arasında görülen bu farklılık, söz konusu topluluğun Tahran'da "göçmen" konumunda olmasıyla ilgilidir. Halaçların farkı ise nüfus olarak oldukça az olmalarıdır.

Sonuç

Kültürel dil ölümlerinde dil değınininin önemli bir rol oynadığı kesindir. Ancak her türlü dil değınini dil ölümlüne yol açmamaktadır; bunu belirleyen dil değınininin niteliğidir. Bu tür ölümlerin daha çok dengesiz/asimetrik dil değınini durumlarında ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Katalan ve Oksitan dilbilimcilerinin dil çatışması olarak tanımladığı bu asimetrik dil değınini durumunda, egemen dilin saldırısı altında ezilen azınlık dilleri, ya değıştirim yoluyla yok olacak ya da direnerek ölünleşme yoluyla egemenliğı eline geçirecektir. Ancak tarihte ölünleşmeyle sonuçlanan çatışma durumu oldukça sınırlıdır.

Bununla birlikte, bazılarının iki değişkelilik olarak nitelediği dengesiz/asimetrik değinim türünün bazı durumlarda çatışmaya dönüşmediği; dillerin sürdürümünün mümkün olduğu görülmektedir. Bu tür dil değiniminin en önemli özelliklerinden biri, dillerin genel dil işlevlerini bölüşmesidir. Böylelikle mevcut dillerin işlevleri çakışmamakta, dolayısıyla diller herhangi bir alanda karşı karşıya gelmemektedir. Aslında değinim diye adlandırılan olgu da oluşmamaktadır. Çatışmacı görüşün ileri sürdüğü formülü olumsuzlaştırırsak “temas yoktur, dolayısıyla rekabet/çatışma yoktur; çatışma olmadığı için de ölüm yoktur”. Dolayısıyla, azınlık dillerinin yok olmasını önlemek ve sürdürümünü sağlamak için yapılması gereken şeyin dil değinimi durumunu ortadan kaldırmaktır. Bu iki türlü yolla mümkündür.

Çok dilliliği, dengeli iki dilliliğin bölgesel biçimine göre düzenlemek bu yollardan biridir. Böylece, İsviçre örneğinde Almanca ve Fransızca arasında olduğu gibi, iki dil arasındaki değinimin ortadan kaldırılması gerekir. Ancak bunun gerçekleşmesi çoğu zaman siyasal ve ekonomik nedenlerle mümkün olmayabilir. Gerçekten, çoğu zaman, azınlık dili kendine ait bir coğrafyaya sahip olmadığı için bölgesel temelde iki dilliliğin tesisi imkânsızdır. Diğer taraftan, genel olarak azınlık dillerinin bütün toplumsal ve kültürel işlevleri yerine getirebilecek ölçünlü bir değişkesinin bulunmaması bir diğer önemli nedendir. Böyle bir durumda, uygulanması gereken dil düzenlemesi hem zaman, hem materyal imkânları, hem de mali külfet bakımından süreci imkânsız kılabilir. Özellikle de azınlık dilini konuşan topluluğun nüfusunun çok az olduğu durumlarda bu daha da geçerlidir.

Başvurulabilecek bir diğer yol, dillerin işlevlerinin düzgün bir dağılımını sağlayan iki değişkelilik türünde bir dil düzenlemesiyle değinim hadisesini sınırlamaktır. Böylece her dil kendine özgü işlev ve kullanım sınırlarının dışına çıkmayarak değinimin, dolayısıyla çatışmanın, önlenme olasılığı daha yüksek olabilir. İki değişkelilik, sadece *in vivo* (içeriden) değil ayrıca *in vitro* (dışarıdan) düzenlendiği takdirde daha olumlu sonuçlar alınabilir.

Kaynakça

- Alby, S. (2005). Une approche bilinguiste du contact des langues. Discours bilingues d'enfants kalı'na en situation scolaire. *Trace* 47. Centro de Estudios Mexicanos y Centroamericanos Distrito Federal, México, 96-112.
- Aracil L. (1965). *Conflit linguistique et normalisation linguistique dans l'Europe nouvelle*. Nancy.
- Bosnalı, S. (2007). *İran Azerbaycan Türkçesi : Toplumdilbilimsel Bir İnceleme*. Ankara :Kebikeç.
- Bosnalı, S. (2012). Dil Edimi Açısından Halaççanın Konumu, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı 32, 45-67.
- Boyer, H. (1996). *Éléments de sociolinguistique: Langue, communication et société* (2. Baskı). Paris: Dunod.
- Calvet, L. J. (1978). *La guerre des langues*. Paris :Payot.
- Crystal, D. (2007). *Dillerin Katli*. İstanbul : Profil.

- Dal Negro, S. (2004). Language Contact and Dying Languages. *Revue française de linguistique appliquée* 2 (Vol. IX), 47-58.
- Dubois, J. vd. (1973). *Dictionnaire de linguistique*. Larousse.
- Ferguson, C. (1959). Diglossia. *Word*(15), 325-340.
- Fishman, J. (1965). Who Speaks What Language to Whom and When. *La linguistique*(1/2), 67-68.
- Gobard, H. (1976). *L'Aliénation linguistique:analyse tétraglossique*. Paris: Flammarion.
- Gumperz, J. (1962). Types of Linguistic Communities. *Anthropological Linguistics*(4:1), 28-40.
- Hagège, C. (2000). *Halte à la mort des langues*. Paris: Odile Jacob (Poches).
- Kremnitz, G. (1981). Du "bilinguisme" au "conflit linguistique": cheminement de termes et de concepts. *Language*(61), 63-73.
- Lafont R. (1971). Un probleme de culpabilité sociologique : la diglossie franco-occitane. *Langue française*. No :9, 93-99.
- Mackey, W. F. (1989). La genese d'une typologie de la diglossie. *Langues et linguistique*(Numéro spécial), 31-43.
- Marcellesi, J. (1981). Bilinguisme, diglossie, hégémonie: problemes et taches. *Language*(61), 5-11.
- Martinez. (1997). Systèmes et médiations des dynamiques linguistiques. Des casques bleus dans une guerre des langues. H. Boyer içinde, *Plurilinguisme: "Contact" ou "conflit" des langues* (90-115). Montpellier.
- Ninyoles, R. (1976). Idéologies diglossiques et assimilation. Giordan ve Ricard, *Diglossie et littérature* içinde, Bordeaux-Talence : Maison des Sciences de l'Homme.
- Tabouret-Keller, A. (1981, Mars). Maintien de l'alsacien et adoption du français: élémentd de la situation linguistique en milieu rural en Alsace. *Language*(61), 39-61.
- Vallverdu, F. (1979). *Dues llengües, dues funcions?* Barcelona.
- Weinreich, U. (1953). *Languages in Contact*. La Haye: Mouton.

Maintenance of Minority Languages in the Case of Contact

Abstract

Language death occurs in three cases: change, transformation and extinction. The reasons of language death can be collected under two headings; as physical or sudden and cultural or slow death. Slow death which may be referred as “cultural assimilation” occurs though cultural change. It doesn’t depend upon mass extinction. When a community turns into a minority due to immigration or a culture dominates another culture, the language of the minority which is under pressure is exposed to a long process which will lead to extinction. This process is generally referred to as “language contact” which is maintained to be an important agent in language death. Sociologists who especially study Europe argue that language contact results in language conflict, which lead to the death one of those languages in contact. Opposite to this “conflictual” approach, sociologists who study America adopt “diglossia” model. They maintain that language contact may occur in a “peaceful” environment and it does not always lead to a conflict and may not result in language death. Linguistic behaviours of multi-lingual communities and factors affecting these behaviours are to be determined to be prescient about death of languages or maintenance problematic. Defining language switch as “any circumstances in which coexistence of two languages at the same period effect individual behaviours” refers to its individual trait. However, a definition as “use of two or more language systems by the community” emphasizes its social aspect. Multilingualism may affect not only individual language behaviours but also language behaviours of all or a part of the community. The fact that lies beneath the factor that determines language behaviours of a community concerning language shift or language maintenance is the quality of the relations between languages. One prominent effect is language planning which occurs by “in vitro” intervention. Languages on part with each other in terms of location, status and function can be used in every field without borders. These language situations where legislative regulations and practices are the case as a result of recognition of multilingualism on individual, regional and national basis are the most appropriate planning for maintaining of languages. Unbalanced planning which refers to one language in a community where multilingualism is not recognized imposes one language on the community. Other languages do not have any formal status and function versus official or national language. This situation which is referred to casual multilingualism does not allow a transition between languages. An unbalanced relation occurs between a “metalanguage” which is supported by the political power and a “sublanguage” which lacks any kind of support, which shows language switch. In this case minority language exposes to a long extinction process until the death of its own. On the other hand, linguists who study Greece, Haiti, Switzerland, Tunisia and Zaire are of the opinion that diglossic language circumstances differ from conflictual multilingualism and maintaining of language is possible in unbalanced planning.

Language situation which is referred as a functional distribution of two or more different languages in hierarchical relations in a community may show stability for a long period. In the context, studies on Azeri Turkish and Khalaj in Iran indicate that there is a diglossic language planning based on function division and behaviours of language maintenance differ by population and other social factors in this country. As a result, examples in some countries where multilingualism is distinctly planned show that balanced relation does not always bring deconflict and unbalanced one does not bring conflict herewith. Besides, they corroborate the hypothesis that “diglossia” model may be a solution to maintain minority languages.

Keywords: Language contact; multilingualism; diglossia; minority languages; maintenance; language death.